

Een handgeschreven brief van Voltaire

[Leeuwarden, Tresoar, signatuur 860 Hs]

Door dr. C.D. van Strien

De Franse schrijver Voltaire, geboren in 1694, is van 1713 tot 1743 vijf keer in Nederland geweest. Soms als toerist, soms omdat hij in Frankrijk gevaar liep gearresteerd te worden, maar ook omdat hij Holland enkele malen gebruikt heeft als tussenstation voor een reis naar Berlijn. Dat was voor het eerst in de zomer van 1740 kort nadat Frederik de Grote koning van Pruisen was geworden. Deze koning was een groot bewonderaar van de schrijver, destijds vooral bekend vanwege zijn toneelstukken, zijn heldendicht over de Franse koning Hendrik de Vierde en geschiedkundige werken. Sinds 1736 onderhielden ze een vrij informele correspondentie en in 1740 gaf Voltaire in Den Haag Frederiks *Anti-Machiavel* uit. Frederik was bezig een academie op te richten en hoopte behalve veel andere geleerden van aanzien ook Voltaire te kunnen strikken. Voor de tweede keer op weg naar Berlijn kwam Voltaire op donderdagavond 20 juni 1743 opnieuw aan in Den Haag. In het paleis Noordeinde, destijds de Pruisische ambassade, moest hij tot 22 augustus wachten op behoorlijk vervoer.

Voltaire was erg op de centen en voor zijn vertrek naar Holland had hij gedaan gekregen dat hij van het ministerie van buitenlandse zaken de goed betaalde opdracht kreeg Frederik te polsen over zijn houding in de Oostenrijkse successieoorlog. Na de dood van de keizer eind 1740 waren er verschillende pretendentes, waarbij Maria Theresia, de dochter van de keizer, behoorlijk in het nauw gedreven werd door Frankrijk, Pruisen en Beieren, en gesteund werd door Engeland en in principe ook door de Verenigde Provinciën. Den Haag was destijds een centrale plaats voor diplomatiek overleg en Voltaire probeerde er zoveel mogelijk aan de weet te komen. Hij had al snel goede contacten met de Friese gedeputeerden Tjaard van Aylva en Willem van Haren (1710-1768). De laatste was een groot bewonderaar van Voltaire maar zelf ook een beroemd dichter. Hij was voor openlijke troepeninzendingen aan Maria Theresia en dat thema kwam consequent voor in veel van zijn gedichten uit die tijd. Ze werden in enorme oplagen als pamfletten verkocht.

Als onderdeel van zijn tactiek Van Haren in te palmen voor het Franse standpunt schreef Voltaire op 26 juni een gedicht van driemaal vier verzen: 'Démosthène au conseil, Pindare au Parnasse [...]'. Hierin prees hij Van Haren als dichter en als politicus. Vergeleken met deze held, geboren voor de vrijheid, was Voltaire slechts een onderdaan die zich over politiek niet kon uitlaten, als hij tenminste niet gearresteerd wilde worden. In het laatste couplet schreef hij dat iedereen gevormd wordt door zijn geboorteland. Van Harens roem was zonder meester te leven en Voltaires eerste plicht was zijn koning te beminnen.

Op 19 juli was het gedicht te koop bij de uitgever van de *'s-Gravenhaagse Courant*. Hij adverteerde het als volgt: 'Een gedicht door de zeer beroemde poët de heer François de Voltaire, present in Den Haag zijnde, op de heer Willem van Haren, in de franse taal gemaakt en door een voornaam liefhebber in latijnse en nederduitse verzen overgezet. In plano à 3 stuivers'.¹ Omdat de gedichten gedrukt waren in de vorm van een klaverblad was de titel *Trifolium Apollineum*. Voltaires gedicht werd al spoedig in verschillende literaire tijdschriften nagedrukt en op 20 Augustus verscheen het in *Le Magazin des nouvelles angloises* dat verscheen bij de Haagse uitgever Alexander Johnson.² Op de bladzijde ernaast stond een vertaling gemaakt door een van Van Harens beste vrienden Pieter Anthony de Huybert, Heer van Kruiningen. Om gezondheidsredenen had hij zijn ambtelijke carrière afgebroken en sindsdien wijdde hij zich in Den Haag volledig aan de schone letteren.

¹ Kopie in Tresoar, Pl 500.

² Kopie in Tresoar, 865 Hs. (unieke exemplaren!)

Wanneer deze vertaling gemaakt is is onbekend, maar wel weten we dat Voltaire kort voor 6 augustus bij Van Kruiningen op bezoek geweest is. Op die datum schreef Van Kruiningen aan zijn vriend: ‘Voltaire is mij *tout d’un coup* [plotseling] komen zien. Hij is vol geest en vol vuur, *amusant* genoeg maar wat *décisif* [uitgesproken?] en al te los van tong voor een frans onderdaan *qui doit penser en sage* [die moet denken als een wijs man]. *Gare la Bastille ou le fort Evêque*, [Pas op dat je niet in de Bastille terecht komt of in de gevangenis van de bisschop van Parijs] zo hij zich niet buiten schoots houdt. Harpokrates³ met de vinger op de mond mocht hij wel in zijn tabaksdoos doen schilderen om hem tot een memento te strekken’.⁴

Als tijdens dit bezoek Van Kruiningens vertaling ter sprake gekomen is, hebben de heren het zeker gehad over Voltaires versregel ‘Ta gloire, ta vertu est de vivre sans maître’. In *Le Magazin* staat namelijk een voetnoot met Van Kruiningens bezwaren tegen de formulering *sans maître*. Was Holland soms een anarchie? Bovendien staat er dat die opmerking aan Voltaire megedeeld is. Dat is ook schriftelijk gebeurd en het dubbele foliovel met Van Kruiningens vertaling gevolgd door een aantal opmerkingen over Voltaires gedicht is bewaard gebleven.⁵ Het mooiste is dat Voltaires eigen aantekeningen er ook op staan. Tussen de regels van de Nederlandse tekst heeft hij hier en daar de franse vertaling van een woord of een zinsdeel genoteerd.

Voltaire heeft Van Kruiningens opmerkingen ook goed gelezen. Die over de versregel ‘Mais qui naquit sujet, ne doit penser qu’en Sage’, is voor een groot gedeelte ook in het Frans vertaald. Voltaire was het met Van Kruiningen eens dat een frans onderdaan die zich uitliet over politiek de kans liep in de gevangenis te belanden: ‘ya; ya dat is waar’. Hij was het niet eens met Van Kruiningens bezwaren tegen de uitdrukking ‘vivre obscurément’ en reageerde met: ‘Obscurément n’est icy que par raport au gouvernement; tout sert à l’indiquer’ [Obscurément wordt hier alleen maar gebruikt met betrekking tot de regering; alles wijst daarop]. Hij was het ook niet eens met Van Kruiningen dat ‘vivre sans maître’ in geen enkel land het geval is. Eerst schreef Voltaire hierbij: ‘C’est ne pas entendre le français; *vivre sans maître* veut dire ne dépendre que des loix’ [Dit betekent dat het frans niet goed is begrepen; *vivre sans maître* wil zeggen alleen maar onderworpen zijn aan de wetten]. En na het lezen van de volledige noot, met een literatuurverwijzing, voorbeelden van juridische formuleringen in Holland en Frankrijk en drie hollandse alternatieven voor *vivre sans maître*, schreef hij op: ‘Stile hollandois, cent paroles pour une’ [Hollandse stijl, honderd woorden voor een].

Op de achterkant van de tweede bladzij staat een kort briefje. Het handschrift is wat plechtiger, maar ook onmiskenbaar dat van Voltaire, die nogal wat moeite had met de spelling:

Mijnheer,

uwe vertaaling is better dan de anderen, maar ge haët dar van de recht copy neet. Ik heb de eer van ze u te senden.

U aenmerking op den onderdaen die zich met omzichtheid moet gedragen is al te waragtigt.

³ Door Grieken en Romeinen beschouwd als god van de stilte.

⁴ Tresoar, 911 HS, f. 15v.

⁵ Hoe is deze verzameling tot stand gekomen? Waarschijnlijk verzameld door Halbertsma? – Dat het document in de hand van Voltaire zou zijn wordt al met stelligheid, doch zonder enig bewijs beweed door J.H. Halbertsma in *Het geslacht der Van Haren’s*, Deventer 1829, p. 119. Misschien kende hij het handschrift van Voltaire uit andere documenten. Aan de andere kant heb ik sterke twijfels over de betrouwbaarheid van Halbertsma wat betreft de verandering aangebracht in de edities van het gedicht. Op p. 118 heeft hij het over een waarschuwing aan Voltaire de tekst aan te passen. Van zo’n waarschuwing is niets terug te vinden in de ons bekende correspondentie van Voltaire. Ook niet uit ander materiaal. Het lijkt erop dat Halbertsma dit zelf verzonnen heeft, en dat om die reden latere lezers zijn opmerking over Voltaires handschrift ook niet hebben geloofd.

Die op deze worden *vivre sans maître* zoud geground zyn, indeen, die uitdrukking bedeude [??] *zonder wetten*, zonder wet houders, maar het bedeut zonder despotik meester, zonder een alleen-heer-schigge regeering.

Voltaire schreef dit ongedateerde kladbriefje waarschijnlijk in het Nederlands om Van Kruiningen te laten zien dat hij diens vertaling van zijn gedicht goed begrepen had. De andere vertalingen waar Voltaire naar verwijst zijn die uit *Trifolium Apollineum*, mogelijk ook andere, want in de Hollandse literaire wereld was het intussen een sport geworden Voltaires gedicht te vertalen. Een rage die zoals altijd ook zijn tegenstanders had. Was het niet van de zotte dat Nederlandse dichters die heus wel iets beters te doen hadden zich in een keurslijf wrongen om Voltaires vers in een Frans metrum om te zetten? Bovendien, beheerste Voltaire het Nederlands wel voldoende om te weten waar hij het over had? Een zekere K.G. uit Rotterdam schreef ironisch:

Voltaire, 'k wist niet dat gy Nederduits verstond,
Doch merk het nu gy zulks durft openlijk verklaren,
Door rijkelijk Frans vernis op groene Lauwerbladen
Te leggen, voor een zeer groot dichter van deez grond. [...]⁶

Uit het briefje van Voltaire blijkt ook dat er allerlei versies van zijn gedicht de ronde deden. Het afschrift kopie waarnaar Van Kruiningen zijn vertaling gemaakt had was volgens Voltaire niet 'de recht copy'. Nu stond Voltaire erom bekend dat hij erg snel schreef en achteraf zijn teksten voortdurend veranderde. Men beweerde wel om er twee keer aan te kunnen verdienen. Dat laatste was bij dit gedicht natuurlijk niet het geval, maar in de loop van twee of drie maanden zijn er niet minder dan vijf verschillende versies gedrukt. Dank zij bovenstaand briefje weten we nu dat Van Kruiningen op verzoek van Voltaire zijn oorspronkelijke vertaling, gebaseerd op *Trifolium*, voor publikatie in *Le Magazin* heeft omgewerkt. In Voltaires nieuwe versie was onder andere de regel 'Tout Etat a ses moeurs & tout homme a son lien' veranderd in 'A Rome on est esclave, à Londres citoyen'. Na een verblijf in de Bastille had Voltaire van 1726 tot 1728 in Londen gewoond, en de tegenstelling tussen die stad waar de burgers de baas waren en de tyrannie in de kerkelijke staat versterkte natuurlijk ook die tussen het vrije Holland en het Frankrijk van meester en knecht. Of Voltaire met deze wijziging veel vrienden in Frankrijk gemaakt heeft moet betwijfeld worden, maar het hielp misschien om meer aansluiting te krijgen bij de 'Engelse partij' in Nederland.

Van Kruiningen heeft er ook voor gezorgd dat er een bespreking van Voltaires gedicht verscheen in de *Bibliothèque française*, een tijdschrift dat in Amsterdam verscheen en dat veel bekender was dan *Le Magazin*. Mogelijk heeft hij de uitgever, Henri Du Sauzet, een copie opgestuurd van het stuk dat hij ook aan Voltaire had gegeven. Helaas had hij er geen rekening mee gehouden dat Du Sauzet als Fransman grote bedenkingen had tegen Van Harens politieke opstelling die volgens hem de veiligheid van de Republiek in gevaar bracht. Bovendien dacht de man aan wie Du Sauzet het verzoek doorspeelde er net zo over als hijzelf. Het was Justinus de Beyer, lid van het stadsbestuur van Nijmegen, die onder alle omstandigheden anoniem wenste te blijven. De Beyer begon zijn bespreking met een overvloed van complimenten over Voltaires dichterschap, maar pakte daarna Voltaire op zijn vergelijking van Van Haren met de Griekse held Tyrtæus. Een vrij onbekend figuur over wie de klassieke schrijvers niet onverdeeld enthousiast waren. De Beyer schreef een lange voetnoot waarin hij bronnen citeerden volgens welke Tyrtæus geen succesvolle oorlogsheld was, maar een schoolmeester die middelmatige verzen schreef en er bovendien voor zorgde

⁶ *Tiresias de waarzegger*, no. II, 11 September 1743, p. 13-14 (Leiden, Universiteitsbibliotheek, 1241 H 18).

dat zijn volk een aantal nederlagen leed. De parallel met Van Haren was maar al te duidelijk: een gevaar voor het land. En Voltaire stond in zijn hemd omdat hij Van Haren met deze vergelijking niet bepaald had gecompimenteerd.

Dit was maar een van de vele reacties op het gedicht. In de vertalingen en de wat vrijere navolgingen werd Voltaire regelmatig op de korrel genomen vanwege zijn complimenten over teksten die hij niet eens begreep en zijn angst voor de Bastille. Deze thema's kwamen ook aan de orde in een in het Frans geschreven parodie met dezelfde rijmwoorden als het oorspronkelijke gedicht. Ook hierover werd in literaire kringen oorlog gevoerd. Van Kruiningen deed ook mee via een anonieme en uiterst botte brief in *Le Magazin*. Hierop is mogelijk door Voltaire zelf, ook anoniem gereageerd.⁷ Heel humoristisch door een verslag van een bespreking van zijn gedicht en de parodie in het Parijse literaire café 'chez Procope'. Vanzelfsprekend werd de parodie alleen door een aantal jongeren geprezen en waren alle kenners weg van Voltaires gedicht. Een van hen beloofde de laatste twee regels zelfs te gebruiken als avondgebed: 'La grandeur du Batave est de vivre sans maître, / La gloire du Français est de servir le sien.'

Voltaire en zijn kennis van het Nederlands

Het is niet uitgesloten dat Voltaire, die van 1741 tot 1743 voor langere perioden in Brussel heeft gewoond, meer briefjes zoals het bovenstaande heeft geschreven. Toch is dit de eerste die boven water is gekomen. In een inventaris van zijn bibliotheek uit de jaren 17?? komen wel twee vertalingen van zijn eigen toneelstukken voor (*De dood van Cesar* en *Merope, treurspel*), en twee vertalingen van werk van Van Haren. Dit zullen wel present exemplaren geweest zijn. Hij bezat ook een woordenboek: P. Marin, *Dictionnaire portatif flamand et françois*, Amsterdam 1761, maar dit exemplaar heeft hij natuurlijk niet gebruikt bij de ontcijfering van Van Kruiningens gedicht en commentaar.

Op basis van een getuige weten we wel dat Voltaire eind 1740 bezig was Nederlands te leren. Bij zijn terugkeer uit Berlijn passeerde hij eind December Nijmegen, waar hij door zijn opvallende kleding gevaar liep door de menigte gemolesteerd te worden. Justinus de Beyer hoorde ervan en schreef op 31 december aan de Haagse boekhandelaar Prosper Marchand: 'Er gaan de laatste tijd heel wat valse geruchten, maar eentje is in elk geval waar: Monsieur de Voltaire is bezig Nederlands te leren. Men heeft hem zien lopen met een Hollandse grammatica onder zijn arm. God weet of hij binnen zes weken niet een of ander pamflet in die taal het licht laat zien. Dat zou nog eens leuk zijn'.⁸

Als het met Voltaires Nederlands ooit wat geworden is, was die kennis in 1743 behoorlijk weggezaakt. Zelfs het woordje 'vinden' moest opgezocht worden. Het was er duidelijk niet beter op geworden toen in 1748 Gerard Nicolaas Heerkens op bezoek kwam met een aanbevelingsbrief van zijn vriend Van Haren. Die had hem waarschijnlijk verteld dat Voltaire het Nederlands machtig was. Daarom vroeg Heerkens hem, tijdens een gesprek in het Frans over de Nederlandse vertalingen van Voltaires werk, of hij een blik wilde werpen op twee verzen van de vertaling van Mérope. Toen Heerkens hem vertelde dat de vertaling niet alleen de inhoud goed weergaf, maar ook het metrum, ging Voltaire er niet op in en begon over de metriek van Latijnse verzen.⁹

Van Kruiningens gedicht en commentaar op versregels van Voltaire [Leeuwarden, Tresoar, 860 Hs]:

⁷ *L'Anti-Magazin du 19 novembre 1743 ou Réponse aux observations d'un anonyme insérées dans cette feuille*. Herdrukt in J. Vercruyse (ed.), *Voltaire jugé par les siens*, deel 5, Millwood, New York, Kraus, 1983, p. 337-364.

⁸ Leiden, Universiteitsbibliotheek, MS Marchand 2, no. 11.

⁹ J.P. van der Sterre, *Voltaire en de Republiek*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, 2006, p. 211.

Aan den Heere van Haren

Het Fransche van den Heere de Voltaire nagevolgt en daar 't nodig was verandert
[vertaald; nécessairement changé]

O Liefving van Apol! [favori d'Apollon] O tweede Demostheen, [o second Démosthène,]
Als ge U, den Staat ten nutte [utilité avantage], in Neerlands Raet laet hooren
Van Vrijheit steeds vervult, [toujours rempli] volgt [suivez] gij vol vuur haar schreen [pas]
Tyrthaeus Heldenmoet [magnanimité] zien wij in U herboren. [renaître]

Ik volg uw voorbeeld niet, [je ne suis pas votre exemple] maer prijse uw grootsch bestaan
[entreprise]

Voor Vrijheit opgequeekt [élevé] treedt ge in het spoor [route] der Braeven.

Een wijze omsigtigheid [circonspection] voegt [appartient sied] best een *onderdaan,

Die, zoekt hij rust, zijn *Naem in 't duister moet begraven.

Naer [Suivant] ieders [de chacun] Vaderland [la patrie] is ons begrip gericht [est notre
esprit formé]

Elk Land heeft zijne Ze'en [valeurs], Gewoontens [coutumes] Aert [génie] en Wetten [et
loix]

't Beminnen van mijn Vorst is mijn voornaemste Plicht [est mon premier devoir]

Uw roem [votre gloire] is, vrijheit [liberté] in den hoogsten top [au plus haut faîte] te
zetten. [de porter]

*Versta hier door een onderdaen van een despoticq Monarch. Anders zou 't geen zin hebben.

Mais qui naquit sujet, ne doit penser qu'en Sage.

Even of een Helt [héros homme], een Republicain enz. [etc] anders dan *en sage* denken
mogten, en als of ieder [et comme si chacun] niet *wijsselijk* denken moest! de Poet heeft zo
[comme] ik gis [devine], willen te kennen te geven [veut donner a entendre] dat een
onderdaan [qu'un sujet] van Vrankrijk [de France] bij voorbeeld [p. example] zich omzigtig
[doit être circonspect] gedraegen, zijne tong [se taire] bedwingen [ne rien être??] en zich niet
aenmaetigen [entreprendre] of verstouten moet [de s'enhardir??], vrij van zaeken van
regeering te Spreken [?? que de ne pas parler d'affaires d'état ?? ??], om niet in
ongelegenheit of in de Bastille te geraeken [pour n'être pas mis à la Bastille] [ya; ya dat is
waar.]

*Et vivre obscurément, s'il veut vivre en repos.

Waerom juist obscurément? Kan men in een despoticq koningrijk zijn naem niet vermaert
[célèbre fameux] en zelf doorluchtig maeken door Mededeelzaamheit [??] door het uitvinden
verbeteren [réforme] en volmaeken [perfection] van nutte [utiles] kunsten [arts connaissances]
en wetenschappen [sciences], door geleerde schriften [par savants écrits], door de Poezy zelf
en op verscheide andere wijzen [manière]. obscurément n'est ici que par rapport au
gouvernement, tout sert à l'indiquer.

[1v] *Ta Gloire ta vertu est de vivre sans maître.

*Ta vertu est de vivre sans maître. Uw deugt bestaat daarin dat gij zonder meester leeft, is
eene uitdrukking, die zoo weinig in 't Fransch als in 't Nederduitsch door kan gaan.*

[2r: c'est ne pas entendre le français; *vivre sans maître* veut dire ne dépendre que des loix.
stile hollandais, cent paroles pour une].

Daerenboven, in wat *gepolicierden* Staet leeft men dog *geheel sonder meester of Souverain*? Zijn de Staaten van Vriesland niet de *Souveraine hooge Overigheid van den Heere van Haren*? Zijn die van Holland niet de mijne? Die maar [quiconque] eenige kennis van onze Regeerings vorm heeft, weet dat, en men kan die stoffe [sujet] in *professo* verhandelt [traiter] vinden [trouver] in het werk van *Graswinkel*,¹⁰ genaamt *Beschrijving der opperste magt der Heeren Staten van Holland en Westvriesland* en bij andere Schrijveren. Zie hier hoe de Staten van Holland in hunne *Octroien* en andere Actens spreken:

Zo is't, dat Wij, uit onze rechte *Weetenschap, Souveraine Magt en Authoriteit*, geconsenteert, geacordeert en geoctroieert hebben, enz.

Is het: *car tel est notre Plaisir*, in de Privilegien des Konings van Vrankrijk gestelt [mis] wel krachtiger? [plus sûr de style ??]

Zijn de *Wetten* [lois] door onzen Souverain gemaekt, ook *onze Meesters* niet? Moeten wij de Belastingen [impots] die hij ons oplegt, niet betaalen, en duisent zaeken meer?

Besluit [conclu] dat de Heer de Voltaire hadt moeten seggen *Uw roem stelt gij in vrij te weesen, of in een vrijen Staet te leeven, of, in de Vrijheid te beschermen*. [défendre]

¹⁰ Dirk Graswinckel (1601-1666), *Nasporinge van het recht van de opperste macht toekomende [...] de Heeren Staten [...]*, Rotterdam, J. Naeranus, 1667.